

BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN

I SOVJETUNIONEN

Av professor CARL-ERIK QUENSEL, Lund

DE UPPGIFTER om samhällsutvecklingen, som kommit utlandet tillhanda från Sovjetunionen, ha för det mesta varit sparsamma och stundom även propagandistiskt färgade. Medan de viktigaste data om befolkning och befolkningsförändringar regelbundet lämnas av samtliga betydande europeiska länder, ha dylika sedan länge saknats från Sovjetunionen och utvecklingen därstädes är tämligen obekant med undantag av vetskapen om en betydlig folkökning. Den senaste folkräkningen i januari 1939 har emellertid kastat ett ljus över de genomgripande förändringar, som verkligen skett i Sovjetunionen under dess tjugoåriga tillvaro och visar att utvecklingen därstädes alltmera närmat sig den i de västeuropeiska länderna, även om det än så länge föreligger stora skillnader.

Utvecklingen i Sovjetunionen måste ses i bakgrund av befolkningsutvecklingen i det gamla Ryssland före världskriget. I Ryssland var folkökningen betydande och efter år 1850 större än i de västeuropeiska länderna. Under de sextio åren 1850—1910 skedde mer än en fördubbling av folkmängden, från 61 miljoner 1850 till 131 miljoner 1910. (Siffrorna avse det europeiska Ryssland inklusive Polen.) Den årliga ökningen har varit bortåt 13 ‰ i genomsnitt och stundom torde den ha varit mer än 20 ‰. Till jämförelse må nämnas att den naturliga folkökningen i Sverige under samma tid i genomsnitt var 11—12 ‰ och den verkliga med hänsyn till emigration och immigration 7—8 ‰.

Data över befolkningens förändringar i Ryssland äro sparsamma men enligt de tillgängliga var födelsetalet under de två decennierna 1891—1910 mellan 45—50 ‰ och minst så stort torde det varit än tidigare. Den siffran är mycket hög och har t. ex. aldrig observerats i Sverige, där födelsetalet varit högst 35 ‰ och vanligen fluktuerat mellan 30—35 ‰, innan det började sjunka efter år 1880.

Det höga födelsetalet i Ryssland motvägdes dock av en hög dödlighet. Dödstalet torde ha varit omkring 35 ‰ och folkökningen blir

därför som nämnts omkring 13 %. Medan dödligheten i Sverige och de västeuropeiska länderna började sjunka från mitten av 1800-talet synes någon motsvarande minskning av dödstalet i Ryssland först ha skett vid 1800-talets slut.

Världskriget medförde som bekant stora och genomgripande förändringar. Våldiga områden avträdades varjämte kriget, revolutionen och hungersnöden torde ha krävt offer, som måste räknas till kanske tio miljoner.

Enligt en uppskattning skulle folkmängden i Sovjetunionen år 1920 varit 132 miljoner varav 102 miljoner i den europeiska delen och 30 miljoner i den asiatiska delen. Sedan dess föreligga bl. a. följande data över folkmängden i Sovjetunionen:

1920: uppskattning	132 miljoner
dec. 1926: folkräkning	147 miljoner
1932: uppskattning	166 miljoner
jan. 1939: folkräkning	170 miljoner.

Den uppskattade folkmängden för år 1932 torde utan tvivel vara för hög och har kanske i någon mån grundats på ett antagande om oförändrad folkökning jämfört med tidigare och kan tjäna som ett belägg på de sovjetryska siffrornas osäkerhet. I detta sammanhang må påpekas att ytterligare en folkräkning företogs år 1937 men, sedan uppgifterna väl insamlats och bearbetningen delvis påbörjats, den vidare bearbetningen inställdes av obekant orsak och inga data bekantgjordes. Den tämligen unika händelsen är icke ägnad att giva allt för stor tilltro till statistiken i Sovjetunionen, enär det måste ha varit synnerligen grova fel, som blivit begångna. Dock torde av hittills lämnade uppgifter ingenting tyda på någon större felaktighet i 1939 års siffra för folkmängden på 170 miljoner.

Folkökningen har sålunda under sex år 1920—1926 varit 15 miljoner och sedan under tolv år 1927—1938 23 miljoner, d. v. s. 2,5 och 1,9 miljoner årligen. Folkmängdstillväxten har medfört att medan 1920 22 % av Europas folkmängd tillhörde Sovjetunionen siffran nu torde vara mellan 26 och 27 %.

Folkmängdstillväxten synes hava varit mest utpräglad i de asiatiska områdena, som delvis framgår av nedanstående tablå över folkmängd och folkmängdstillväxt i de skilda förbundsrepublikerna.

I Ukraina har folkmängdstillväxten varit anmärkningsvärt låg. Här torde den inrikes omflyttningen ha spelat en icke obetydlig roll och det uppgives att från 1926 till 1939 mer än fem miljoner

Befolkningsutvecklingen i Sovjetunionen

	Folkmängd i miljoner		Ökning i %
	1926	1939	
R. S. F. S. R.	93,46	109,28	16,9
Ukraina	29,04	30,96	6,6
Vitryssland	4,98	5,57	11,8
Azerbejdzan	2,31	3,21	39,0
Georgien	2,68	3,54	32,1
Armenien	0,88	1,28	45,5
Turkmenistan	1,00	1,25	25,0
Uzbekistan	4,57	6,28	37,4
Tadzjikistan	1,03	1,49	44,6
Kasakstan	6,07	6,15	1,3
Kirgisistan	1,00	1,46	46,0
Summa	147,03	170,47	15,9

ha vandrat eller förflyttats till Uralområdet, Sibirien och de övriga asiatiska delarna och härav torde en icke ringa del kommit från Ukraina.

Att några av de smärre förbundsrepublikerna uppvisa mer än dubbel eller tredubbel folkökning jämfört med hela Sovjetunionen beror troligtvis på uppkomsten av större industricentra, vartill folk strömmat från de andra sovjetrepublikerna, och icke enbart på den naturliga folkökningen. Dock uppgives för Armenien den naturliga folkökningen från 1923—1935 till 32 % årligen, en fantastiskt hög siffra.

Den starka folkmängdstillväxten har koncentrerats till städerna och här bor omkring tredjedelen av folkmängden mot omkring 18 % år 1926. I absolut tal räknat har stadsbefolkningen fördubblats medan landsbygdsbefolkningen avtagit icke endast relativt utan även absolut. Antalet storstäder med mer än 100,000 invånare har stigit från 31 till 82. Moskva och Leningrad har en folkmängd på mer än 4 resp. 3 miljoner mot 2 och 1,7 miljoner år 1926. Den kraftigaste ökningen torde stadsbefolkningen i de asiatiska områdena uppvisa. Av tjugoåtta städer, som fyrdubblat sin folkmängd, ligger hälften i Uralområdet och de asiatiska delarna.

Samtidigt med förflyttningen till städerna har jordbruksbefolkningen avtagit. 1926 års folkräkning anger för Sovjetunionens europeiska del att 87 procent av yrkesutövarna voro sysselsatta i jordbruk med binäringar. År 1928 uppgives i ett tal av Molotov

i anslutning till påbörjandet av första fyraårsplanen att mer än tre fjärdedelar av befolkningen tillhörde jordbruksbefolkningen. År 1939 är siffran mindre än 50 %. Mot 79 miljoner jordbruksbefolkning svarar mer än 90 miljoner tillhöriga andra näringsgrenar. Jordbruksbefolkningen har därför under åren 1928—1937 minskat i absolut antal med över trettio miljoner, vilket är mer än en fjärdedel av bondeklassens ursprungliga folkmängd. Till jämförelse må nämnas att relativtalen 75 resp. 50 % i den svenska yrkesfördelningen i tiden kunna lokaliseras till åren 1870 och 1910 och den utveckling, som i Sverige krävt 40 år, har i Sovjetunionen endast tagit tredjedelen av den tiden. Industriebefolkningen torde åren 1926—1939 i Sovjetunionen vuxit snabbare än i något annat land under lika lång tidsperiod.

Med en folkmängdstillväxt av bortåt 2 % årligen 1920—1926 och 1,22 % årligen 1928—1938 har ingen särskild förändring inträtt vid en jämförelse med förkrigstidens Ryssland. Men den konstanta folkmängdstillväxten innebär icke konstanta befolkningsförändringar. Härom föreligga dock endast sporadiska uppgifter. Enligt tillgängliga uppgifter har t. o. m. år 1928 födelsetalet i den europeiska delen fortfarande varit mer än 40 ‰ och dödstalet omkring 20—25 ‰. Siffrorna för åren 1926—1928 voro sålunda 42—43 födelser och 20 dödsfall per tusen av folkmängden och en folkökning av 23 ‰. Hade den folkmängdstillväxten fortsatt borde Sovjetunionens folkmängd år 1939 varit över 190 miljoner. Statistisk Årsbok för Sverige år 1943 angiver i sin internationella översikt för år 1939 en folkökning av 3,5 miljoner, d. v. s. 20 ‰. Den siffran synes märkligt hög jämförd med genomsnittssiffran för åren 1926—1938. Den naturliga folkmängdsökningen måste ha nedgått sedan 1928 och siffror över befolkningens åldersfördelning giva tydligt vid handen att födelsetalet sjunkit.

En jämförelse mellan åldersfördelningen 1926 och 1939 erhålles i nedanstående tablå.

I och för sig är åldersfördelningen av stort intresse. Åldersfördelningen var år 1926 av den starkt progressiva typen med många i de yngsta åldrarna och få i de höga åldersklasserna. Under femton års ålder voro 37 % av befolkningen och över 50 endast 13 %. Motsvarande tal i Sverige innan nativitetsnedgången började voro 33 % och 17 %. Den sovjetryska siffran 37 % under 15 år uppnås dock trots att kriget och de inre omstörtningarna sänkt födelsetalet, vilket framgår av den ringa numerären i åldersklassen 8—12 år, där det i genomsnitt finnes en miljon mindre än i närmast högre

Befolkningsutvecklingen i Sovjetunionen

Ålders- grupp	Total folkmängd		Folkmängd per årsklass	
	1926	1939	1926	1939
0— 8	31,9	31,4	3,99	3,93
8—12	11,2	16,4	2,80	4,10
12—15	11,5	13,3	3,83	4,44
15—20	17,0	15,1	3,40	3,02
20—30	25,9	30,6	2,59	3,00
30—40	17,5	25,3	1,75	2,53
40—50	12,9	15,2	1,29	1,52
50—60	9,2	10,9	0,92	1,09
60—	9,6	11,1		

åldersklasser. Även i åldersklassen 4—8 år, födda 1919—1922, märkes en nedgång, ty antalet per årsklass var där 3,3 miljoner mot 4,7 miljoner per årsklass i åldern 0—4 år, födda 1923—1926. Kriget och de inre omvälvningarna torde ha medfört att antalet i åldersklasserna 4—12 år var 6 miljoner mindre år 1926 mot vad det annars borde ha varit.

År 1939 är den relativa andelen i åldern över 50 år oförändrad, däremot har andelen i åldern 0—15 år sjunkit något, från 371 ‰ till 359 ‰. Detta trots att födelsetalen 1924—1938 icke blivit störda av inre eller yttre oroligheter. I gengäld har antalet i åldersklassen 15—50 år ökat något relativt och än mer absolut, från 73 miljoner till 86 miljoner eller med mer än en miljon per år.

Åldersfördelningen år 1939 antyder att födelsetalet har avtagit sedan 1926, ty de yngsta åldersklasserna äro icke längre de till antalet största. Störst är åldersklassen 12—15 år, födda 1923—1926. Och detta är ett osvikligt tecken på födelsenedgång. Men antalet i åldersklasserna under 15 år giver också en hållhake för bedömningen av födelsetalets storlek. Räknas folkräkningarna för avhållna vid årsskiftena 1926/27 och 1938/39, motsvarar åldersklassen 0—12 år antalet födda under mellanliggande period, efter reduktion för antalet avlidna bland dem. Vi veta icke riktigt huru stor spädbarnsdödligheten i Sovjetunionen är. Åren 1926—1927 avled närmre 30 % före uppnådda fem års ålder i den europeiska delen och något mer än 35 % i Sibirien. Den siffran bör rimligtvis ha sjunkit. Räknar man med en bortgång av cirka 25 % motsvaras den genomsnittliga numerären 3,93 miljoner i åldersklassen 0—8 år av ett genomsnittligt födelsetal åren 1931—1938 av 5,2 miljoner

och räknas med en bortgång av endast 20 procent, blir siffran i stället 4,9 miljoner. Räknas med en så kraftig förbättring av spädbarnsdödligheten som ned till 15 %, en jämfört med västeuropeiska förhållanden hög siffra, skulle detta innebära en nativitet av 4,6 miljoner årligen. Under åren 1927—1930 har födelsetalet varit något högre, mellan 5,7 och 5,1 miljoner, beroende på vilken spädbarnsdödlighet man förutsätter ha rått. Under de tolv åren 1927—1938 bör sålunda det absoluta antalet födda varit mellan 64 och 57 miljoner. Då folkmängdstillväxten varit 23 miljoner har dödstalet varit mellan 41 och 34 miljoner och per tusen av folkmängden högst 21,5 ‰ och lägst 17,7. Man måste för Sovjetunionens vidkommande förutsätta att naturlig och verklig folkökning överensstämmer. I jämförelse med dödstalet åren 1926—1928 synes ingen mera markant nedgång hava skett. Väl talar Roubakine i en redogörelse över befolkningsrörelsen i Sovjetunionen vid 1937 års befolkningskongress i Paris om dödstal på 11—12 ‰ i Ukraina och Vitryssland. Siffror över dödstalen i de större städerna angivas till samma storlek. I föredraget talas även om födelsetal på 1930-talet på 40 ‰ och än högre i somliga områden i Sovjetunionen och att nedgången i födelsetalet sedan revolutionsåren är obetydlig. Men så höga födelsetal och så låga dödstal stå absolut icke i samklang med den observerade folkmängdstillväxten. Under inga omständigheter kan dödstalet ha varit så lågt. Mot 147 miljoner år 1926 svarar tolv år senare ett antal av 122 miljoner över 12 års ålder och antalet dödsfall har därför varit sammanlagt minst 25 miljoner eller 2 miljoner årligen. Dödstalet har sålunda varit lägst 13 ‰ och detta endast under den uppenbart orimliga förutsättningen att ingen dödlighet förekommit i de tolv senaste födelseårsklasserna. Här ovan angivna siffror över födelsefrekvens och dödstal torde något så när återgiva de verkliga befolkningsförändringarna under det senaste årtiondet. Då siffran 4,9 miljoner över antalet födda årligen 1931—1938 är ett genomsnittsvärde och nativiteten uppenbarligen är i nedåtgående torde födelsetalet omkring 1938 icke varit mer än 4,5 miljoner eller 26 ‰ mot över 40 ‰ femton år tidigare.

Om än födelsetalet sjunkit väsentligt under ifrågavarande period kan man icke tala om någon befolkningsfråga i västeuropeisk mening. Fruktbarheten, antalet födelser i proportion till antalet kvinnor mellan 15 och 45 år, räcker mer än väl till för att motväga dödsfallen. Den kan uppskattas till icke fullt 120 ‰ medan den i Sverige år 1940 var 65 ‰ eller knappast mer än hälften så stor. Reproduktionstalet, som i de flesta västeuropeiska stater under-

skridit det kritiska värde 1, som skiljer mellan tillräcklig och otillräcklig fruktsamhet och som i Sverige blott är 0,8, kan i Sovjetunionen trots nativitetsnedgången uppskattas till 1,3, vilket tal icke överträffas i något annat europeiskt land.

Den bild ovanstående siffror giver över befolkningsutvecklingen i Sovjetunionen visar att utvecklingen har förlöpt och förlöper i analogi med den tidigare utvecklingen i andra stater men omvälvningen synes gå betydligt hastigare. Jordbruksbefolkningens tillbakagång, stadsbefolkningens fördubbling, födelsetalets nedgång och de yngsta ålderskullarnas sakta tillbakagång äro faktorer, som i de västeuropeiska länderna intimt hängt samman. Nu märkes samma tendens i Sovjetunionen, ehuru det visserligen, trots avtagande födelsetal, torde dröja länge innan någon befolkningsfråga liknande de västeuropeiska staternas uppstår därstädes.

Det pågående kriget måste influera på den framtida befolkningsutvecklingen och kan tilläventyrs påskynda den tidigare tendensen i fruktsamhetens nedgång. Det kan icke bestridas att Sovjetunionen bland de större staterna blivit det land, som hittills drabbats värst. Områden med en folkmängd av ursprungligen femtio miljoner äro eller hava tidvis varit ockuperade. De verkställda folkmängdsförflyttningarna ha krävt sina offer och även om de av tyskarna rapporterade förlustsiffrorna äro överdrivna räknas de stupades antal i miljoner. Och om efter kriget Sovjetunionens isolering brytes bringas utvecklingen måhända än mer i överensstämmelse med de västeuropeiska förhållandena.